

ISAAC DE NÍNIVE, FONT DE FRANCESC EIXIMENIS

Sebastià JANERAS

Isaac de Nínive un monjo i bisbe de l'Església Siríaca oriental, nascut a Beth Qatraye, a la costa oriental de la península Aràbiga, al Golf Pèrsic, és un autor espiritual que tingué una gran influència no sols en la tradició siríaca sinó també, i d'una manera creixent, en la tradició bizantina, tot i pertànyer a una Església que la tradició titllà de «nestoriana».¹ Un dels seus escrits fou traduït al grec en el segle IX, i del grec fou traduït al llatí, en el segle XIII, traducció que es difongué per l'Europa llatina (Itàlia, França, península Ibèrica) i molt aviat, a partir del segle XIV, del llatí fou traduït a les llengües vulgars (italià, francès, català, portuguès i, posteriorment, en el segle XVI, castellà).² A Catalunya, el text d'Isaac hi arribà de bona hora.³ El text llatí és testimoniats per dos manuscrits del segle XV: Vic, Biblioteca Episcopal 55, procedent del monestir de Santa Maria de l'Estany, i Tarragona, Biblioteca Pública 135, procedent del monestir de Santes Creus. Però certament que la traducció llatina circulava ja abans per Catalunya, segurament en el segle XIII, per tal com era coneguda d'Arnau de Vilanova († 1311).

La traducció catalana és conservada en dos manuscrits coneguts, del segle XV: Escorial N-I-16, i Sevilla, Biblioteca Colombina 5-3-42. Però hi ha testimoni d'una traducció catalana anterior en el document notarial de Pere

1. El millor estudi global sobre Isaac és el de S. CHIALÀ, *Dall'asceti eremitica alla misericordia infinita. Ricerche su Isacco di Ninive e la sua fortuna* (Biblioteca della Rivista di Storia e Letteratura religiosa. Studi 14), Florència: Olschki 2002.

2. S. JANERAS, «La diffusion d'Isaac de Ninive dans la Péninsule Ibérique», en J. P. MONFERRER-SALA (ed.), *Eastern Crossroads. Essays on Medieval Christian Legacy*, Piscataway, NJ: Gorgias 2007, 246-274.

3. Vegeu l'estudi de la nota anterior i S. JANERAS, «Presència d'Isaac de Nínive a Catalunya», *Revista Internacional d'Humanitats* 13 (2010) 41-46.

Borrell, de 1373, on es ressenyen alguns llibres pertanyents al sacerdot barceloní Guillem de Vall, entre els quals hi ha un *Liber de Isaach de contemplatione anime*.

Fins aquí el text mateix d'Isaac de Nínive. Aquest text, evidentment, era conegut de diversos autors espirituals, i aquest és un estudi que encara està per fer. D'algun d'ells tanmateix s'ha pogut ja demostrar. És el cas d'Arnau de Vilanova, que, en la seva obra *Apologia de versutiis...* en cita, d'una manera literal, tres passatges.⁴

Però també Francesc Eiximenis coneixia l'obra d'Isaac de Nínive, «l'abat Isaac», com l'anomena, igual que fa Arnau de Vilanova. Ara bé, a diferència d'aquest, que, com he dit, cita literalment uns textos en llatí, Eiximenis cita en català i de memòria, cosa que dificulta molt la identificació dels passatges. Eiximenis podia haver llegit Isaac en llatí, però ell el cita en català, amb una traducció personal lliure, feta segurament de memòria. O potser coneixia una traducció catalana; de fet, com hem vist, la traducció catalana esmentada en el document del notari Pere Borrell de 1373, la més antiga de la qual tinguem notícia, era contemporània d'Eiximenis. En tot cas, queda clar que ell cita de memòria.

L'obra d'Isaac difosa per Occident es presenta, en els manuscrits, sota diversos títols: *De contemptu mundi* és el que apareix en les edicions impreses i després en la PG,⁵ però n'hi ha una gamma bastant variada. Assenyalo aquí només el grup que gira entorn del terme «contemplació»: *De vita contemplativa* (mss. Vic 55, Madrid 795), *De contemplatione* (Tarragona 135), *De contemplationis perfectione* (ed. Venècia 1506), «... molt profitos a ujda contemplativa e a ujda solitaria e reposada» (ed. Barcelona 1497), *Liber de Isaach de contemplatione anime* (document del notari Pere Borrell, 1373). Eiximenis, en el darrer text citat més avall (núm. 14), diu: «E açò posa lo sant abat Isaac en lo novèn capítol de la segona part de ses *Contemplacions...*».⁶

Amb la dificultat que suposa el fet de citar de memòria, en les columnes comparatives que segueixen intento de retrobar en quin passatge d'Isaac es refereix a Eiximenis cada vegada que el cita. De les cites d'Eiximenis, tretze pertanyen al *Llibre de les dones*⁷ i una a l'obra *Àngels e demonis*.⁸ Per al text

4. Cf. S. JANERAS, «Isaac de Nínive citat per Arnau de Vilanova», *RCatT* 31 (2006) 239-244.

5. Sobre les edicions impreses i la distribució dels capítols, cf. S. JANERAS, «Les edicions impreses del *De contemptu mundi* d'Isaac de Nínive», *Studia Monastica* 49 (2007) 85-107.

6. Aquesta indicació: segona part, capítol novè, no correspon a cap dels manuscrits i edicions coneguts.

7. F. NACCARATO – C. WITTLIN – A. COMAS, *Lo libre de les dones* (Biblioteca Torres Amat 9-10), Barcelona 1981.

8. S. MARTÍ, *Francesc Eiximenis, Àngels e demonis*, Barcelona 2003.

d'Isaac he preferit seguir el text llatí de l'edició incunable de 1497.⁹ N'indico el capítol i el foli i hi afegeixo la referència de l'edició de Migne). No ha d'estranyar la diferència en la numeració de capítols entre l'edició de 1497 i la PG. Al llarg de la tradició hi ha hagut una varietat notable en la divisió i ordre dels capítols.¹⁰

EIXIMENIS	ISAAC
1	
<i>Llibre de les dones, cap. 146, p. 220</i>	<i>Ed. 1497, cap. 2, fol. 16v (PG, 821, cap. 11)</i>
<i>E diu açí lo sant abat Ysaach que negú perfetament no's lunya de mal ne de peccat, si donchs no's lexa anar e no fuyg de tots punts a totes aquelles coses que li són rahó e occasió de peccar.</i>	Qui non est elongat se a causis viciorum voluntarie inuitus trahitur a peccato.
2	
<i>Llibre de les dones, cap. 217, p. 321</i>	<i>Ed. 1497, cap. 1, fol. 8v (PG, 816, cap. 5)</i>
<i>Diu l'abat Ysaach que fam en ventre d'om bo grans ales li dóna a molt volar alt sobre la terra fins a Déu. E diu que dejunis continuats, mesclats ab grans e continuades vigílies, farien l'om en poch de temps venir a gran perfecció.</i>	Cum repleueris ventrem, vt te non permitat ad scrutandum aliquid de diuinis rebus ne mouearis. Nam in ventre repleto secretorum dei sciencia non existit. Intellige quod dico tibi: lege continue et in saciabiliter in libris doctorum de prouidencia dei: quia ipsi dirigunt mentem ad in tuendum ordinem creaturarum dei et operum eius.
3	
<i>Llibre de les dones, cap. 227, p. 335</i>	<i>Ed. 1497, cap. 41, fol. 147r (PG, 884, cap. 53)</i>
[Per què, donchs, diu sent Jerònim, te fas apareyllar de menjar a monges,	A monialibus fuge sicut ab igne et laqueo diaboli, et habeas totaliter

9. *Liber abbatis Ysach de ordinatione anime valde vtilis pro viris spiritualibus ad stirpanda vicia et acquirendas virtutes*, edició impresa per Diego de Gumiel, Barcelona 1497. Biblioteca de la Universitat de Barcelona, incun. 592.

10. Vegeu el quadre comparatiu del meu article «La diffusion», 272-274, i l'article «Les edicions impreses».

e-ls tramets e-n reheps letres falagueres

de amor, e us guardats après ab ahuylls
plens de luxuria?]¹¹ Car là on açò és ja·
y és lo pecat e-l cor, ne·y deffall sinó
oportunitat si no·y és, car s-oportunitat
hic ha, ya és tot fet e accabat; ne als
no-n creegats, car <a> les persones
qui·s posen en les males oportunitats
scientment, per força caen en lo peccat,
*segons que posa lo sant abat Ysaach
en les sues contemplacions.*

obliuionem earum et colloctionem et
visitationem,
ut non colorent cor tuum sordibus viciorum.

4

Llibre de les dones, cap. 274, p. 399-400

Diu l'abat Ysaach que molt parlar
tot lo cor buyda; e fa l'om buyt e fort
luny dels sentiments divinals,
si donchs no's fa per necessitat.

Ed. 1497, cap. 41, fol. 148r (PG, 885, cap. 53)

A muliloquio teipsum custodi,
llud enim extinguit multotiens in corde
mociones intellectuales adeo pullulantes.

Ed. 1497, cap. 3, fol. 21v (PG, 830, cap. 14)

Sicut enim ab ingluvie ventris nascit
turbatio cogitationum, ita et a multiloquio
et immoderantia locutionum
ignorantia et mentis excessus.

5

Llibre de les dones, cap. 276, p. 456

Per tal deya lo sant abat Ysaach
que més valia estar en la solitud
a aquells qui bé s'i exerciten,
e axí com fer deven,
segons que s'i pertany,
que no fer miracles,

Ed. 1497, cap. 1, fol. 6-6v (PG, 814-815, cap. 3)

Noli comparare facientes signa
et prodigia et virtutes in mundo
illis qui in solitudine sunt scienter.

Dilige quietem solitudinis

11. El passatge sobre la relació amb monges, que és el que sembla inspirat en Isaac, Eixime-
nis l'atribueix a sant Jeroni, i la conclusió, a Isaac. De fet, aquest capítol no és pròpiament
d'Isaac, sinó de Joan Saba, conegut també com a Joan de Dalyata. Cf. CHIALÀ, *Dall'ascesi ere-
mitica*, 283-285, 332-333; JANERAS, «La diffusion», 267.

ne provehir als pobres,
ne convertir los pobles a Déu,

ne pacificar discordats;
car l'om aquí-s fa perfet.

E diu que més val a cascun
convertir si matex
e profiter en bona vida,
que no fer qual bé se vuylla hom,
e si matex deseparar.
Car diu que molts són fort famosos
en santedat e en saviea e en gran preycació

qui, per tal cant eren escampats a profiter
als altres,

desepararen si matex,
e après tot açò caegueren
en grans peccats

e en grans escàndols.

plusquam esurientes seculi saturare:
et conuertere multas gentes
ad agnitionem dei supernam et honorem dei.
Melius est tibi a peccati vinculo
soluere te metipsum
quam liberare seruos a seruitute.
Pocius est tibi pacificus esse cum anima
in vnitate trinitatis que in te est:
videlicet corporis et anime et spiritus:
quam liberare cum doctrina tua alios
vel pacificare discordes.

Gregorius namque dicit
bonum est theologiam adicere propter deum
sed melius est quod se mundet quis apud deum.
Melius est tibi breuiloquium cum doctus sis et
peritus:
quam proferre in sublimitatem cordis
doctrinam quasi torrentem.
Expedit tibi magis sollicitum esse
ad erigendum quod de anima tua est elapsum
in viciis per motum cogitacionum tuarum
in rebus diurnis: quam mortuos suscitare.

Multi sunt operati virtutes

et mortuos suscitauerunt:

et fatigati sunt vt errantes conuerterent:
et mirabilia magna fecerunt:
nec non per manus ipsorum multi deducti sunt
ad supernam agnitionem dei:
et postmodum ipsi qui viuificauerunt alios

ad execrabilia vicia et orribilia ceciderunt
et semetipsos interfecerunt
facti sunt multis in scandalum.

6

Llibre de les dones, cap. 314, p. 457

Fort és necessària al religiós e profitosa
A tota persona la solitud aquella en què, l'hom,
Estant tot sol, se ocupa en veyllar e pensar
e cogitar sobre si mateix e en les altres coses

Ed. 1497, cap. 1, fol. 4v (PG, 813, cap. 2)

Operacionem vigiliarum habeas preciosam:
vt inuenias consolationem appropinquantem
in anima tua. persuera legens in solitudinem
vt mens tua semper ad dei mirabilia deducatur.

que la pietat de nostre Senyor obra e revela
a aquell qui per la sua amor dóna si mateix
a aytal vellar, *segons que dix lo sant abat Ysaach.*

E dix encara que era impossible que l'hom o dona
qui en aytal offici vivia e despenia molt de son
temps, que ell en breu no pugàs en gran perfecció.

Ed. 1497, cap. 1, fol. 11v (PG, 817-818, cap. 7)

Car deia que a a-ytals, així con a dexebls de la
escola de Déu, ligia tostemps grans liçons,
dins e-l
llur cor, la saviesa e bonea de nostre senyor Déu.
fermentationis, inuenitur tunc tota
Perquè conseylava ell mateix que tot servidor
de Déu amàs molt e tingués aytals viglies e-s
presentàs al Senyor dient-li: Senyor, vetme ací,
que vinch a ñia tua escola a hoir la tua honorable
liçó, tu saps que-t plaurà legir.

Anima iuuatur a leccione, quando stat
in oracione, et item ex oratione illuminatur
in leccione, ac eodem item loco extrinsece
in forma orationis.

7

Llibre de les dones, cap. 316, p. 459-460

Provoca molt a l'hom e la vigília devota,
e conexença d'om mateix, a grans plors
e làgremes, que tant plaen a nostre senyor
Déu, que per aquelles, cant hixen de cor dret,
lo beneyt Senyor lexa los pecats. Aquestes
làgremes veu l'hom, per special gràcia de
nostre Senyor, qui tostemps laven l'om d'ins
de sos mals; e, continuades, fan l'om venir
a altres làgremes, qui s'apellen de dolor,
segons que diu lo sant abat Ysaach,
qui axí adolcexen lo cor cant lo pecat n'és
fora e la gràcia del Senyor és dins, que
tostemps habunden en l'om en qualque
cosa que l'hom faça.

Ed. 1497, cap. 1, fol. 14v (PG, 820, cap. 10)

Et quamdiu orat cum lacrimis et compuncione,
statim in ipsa hora manat in corde suo
fons producens delectacionem.

Ed. 1497, cap. 4, fol. 40v (PG, 835, cap. 17)

Oblatio iustorum lacrimae oculorum
suorum, et sacrificium eorum acceptabile
gemitus eorum in vigiliis.

Ed. 1497, cap. 7, fol. 56r-v (PG, 844-845, cap. 18)

Lacrimarum quedam sunt adurentes et quedam
inpinguantes. Omnes autem lacrimae
que ex corde procedunt propter peccata
dessiccant corpus et vrunt et multotiens
etiam ipsum
cerebrum sentit in ipsarum exitu lesionem.
Et primo quidem ad hunc ordinem lacrimarum
ex necessitate occurrit homo, et per eas sibi
aperitur hostium intrandi secundum ordinem
meliorem quod est gaudium, in quo recipit
homo misericordiam. He namque sunt lacrimae
que ad intellectum perfluunt, que corpus
decorant pariter et impinguant et sine violencia
per semetipsas emanant.

Ed. 1497, cap. 26, fol. 112v (PG, 865, cap. 34)

Clarifica decorem castitatis tue cum lacrimis
et ieiunijs et solitaria quietudine.

8

Llibre de les dones, cap. 317, p. 461

D'aquestes tan virtuoses làgremes,
diu lo sant abat Ysaach,
nex mundícia de cor qui és una de les
pus assenyalades gràcies que l'hom ha
en esta present vida. Car l'om qui ha lo cor

net és ver ignocent, dins lo qual Déus habita.
[...] A aytal revela Déu sos secrets
e li ensenya special amor e li dóna
de si mateix alta singular conexença.

Ed. 1497, cap. 7, fol. 61v (PG, 847, cap. 19)

Nam cum monachus per lacrimas
regionem transire promeruit viciorum
et peruenerit ad campum mundicie anime,
tunc occurret ei huiusmodi consolacio
que non pertransit ab hijs qui hic
inueniunt eam.

Ed. 1497, cap. 8, fol. 62v-63r (PG, 848, cap. 20)

Hec autem contemplacio parit feruorem, et ex
hoc feruore qui fit ex gratia contemplacionis
defluxus gignitur lacrimarum. In principio
quidem pars modica sed multotiens superueniet
homini per diem, et item defficiunt et ex hoc
perueniunt eidem indeficientes lacrimae et recipit
anima pacem cogitationum et
a pace cogitationum ad mentis mundiciam
exaltatur. Per mundiciam vero mentis
peruenit ad videndum secreta; quia mundicia
est absconsa in pace que pugnis successit.
Post hecautem succedit mens ad videndum
reuelationes et signa.

9

Llibre de les dones, cap. 318, p. 464

Aprés procura mundícia de cor
penitència e austeritat.

Car com dix lo sant abat Ysaach:
Dejuni e vida aspra, granera és del cor,

*Ed. 1497, cap 35, fol. 129r (PG, 874, cap. 47)*¹²

Munditia corporis est sanctitas de pollutione
carnis: munditia vero animae,
liberatio ab occultis
passionibus quae sistunt in animo.

Ed. 1497, cap. 6, fol. 51v (PG, 842, cap. 18).
Jejunium protectio est omnis virtutis [...]

12. Els textos isaaquians citats aquí no s'adiuen del tot amb Eiximenis, però són els que he trobat que més s'hi acosten.

ne-l dyable hi troba repòs. Car tostemps
habita en aquells qui ab delits habiten
e qui són mols e indisposits a contrastar-li.

Et diabolus quando videt hanc armaturam
apud aliquem hominum, statim terretur.

10

Llibre de les dones, cap. 331, p. 483

Ed. 1497, cap. 15, fol. 83r (PG, 852, cap. 24)

Deya lo sant abat Ysahach
que bellea de monga era haver
la cara e lo cors magre, e la color grogua
e tota sa apareença mostre que és cors
mortificat e que res no ha ab lo món.

Non ligare seipsum huic uite. [...]
Habere vultum pallidum et rugosam
faciem, lacrimari noctu dieque, et plus
hijs omnibus custodire propriam castitatem.

Ed. 1497, cap. 6, fol. 52r (PG, 842, cap. 18)
Jejunans corpus non exspectat ut dormiat
in lecto suo tota nocte. Cum sigillum ieiunii
supponitur ori hominis, mens eius in
compunctione meditatatur, et
cor eius producit fructum oracionis, et mesticia
iacet in vultu eius.

11

Llibre de les dones, cap. 332, p. 484

Ed. 1497, cap. 2, fol. 22v (PG, 824, cap. 13)

Per tal *conseylava lo sant abat Ysaach*
que, quant l'om ha feta almoyna, de
continent de deuria ajenollar en terra
e dir axí a Déu: Senyor, moltes gràcies
te fas qui m'as dada ocasió e via de
salvar la mia ànima.

Cum autem dederis gaude et dic:
gloria tibi deus qui fecisti me digno
vt aliquem ad complactandum tibi inuenirem.

12

Llibre de les dones, cap. 350, p. 515-516

Ed. 1497, cap. 22, fol. 98v-99r (PG, 860-861, c. 31)

Sobre açò *dix lo sant abat Ysaach*
que qui aquest servey continuava a Déu
e-l temps après matines despenia
alegrament en vigílies e en oracions,
que a la fi aconseguiria de nostre senyor
Déu grans dons e gràcies.

Noli putare o homo quod inter omnes
operationis monachorum sit alia quelibet
maior conuersacio vigilijs nocturnis.
In ueritate fratres si non fiat religioso
dispersio et turbacio in carnalibus rebus
et in solitudine temporalium et cauerit
sibi a mundo et custodierit seipsum vigiliis,
mens eius quasi cum alijs in breui tempore
volat et exaltatur in dilectione dei et cito
peruenit ad gloiram eius.

Ed. 1497, cap. 1, fol. 4v (PG, 813, cap. 2)

Operacionem vigiliarum habeas preciosam:
ut inuenias consolationem appropinquantem
in anima tua. persuera legens in solitudinem
vt mens tua semper ad dei mirabilia deducatur.

13

Llibre de les dones, cap. 355, p. 517

Hoc encara, cové que lo conemplador
se guardi de riure e de molt parlar,
car diu l'abat Ysaach
que molt parlar empatxa l'uyll de la
ànima en alt a contemplar ne a pugár,
encara que l'om parle bones coses.

Ed. 1497, cap. 41, fol. 148r (PG, 885, cap. 53)

A multiloquio teipsum custodi,
illud enim extinguit multotiens in corde
mociones intellectuales adeo pullulantes.

Ed. 1497, cap. 3, fol. 31v (PG, 830, cap. 14)

Sicut ab ingluvie ventris nascitur
turbacio cogitationum; ita et a multiloquio
et inmoderantia locucionum,
ignorancia et mentis excessus.

14

Àngels e demonis, cap. 25, p. 96

*E açò posa lo sant abat Isaac en lo
novèn capítol de la segona part de
ses «Contemplacions», dient que*
com lo demoni vol fer caure l'hom
en qualque gran pecat, primerament
s'estudia que enclín lo cor de l'hom
a qualque mala cogitació per la qual
l'àngel avorresca la persona que així
cogita. E diu que en especial fa son
poder que l'enclín a cogitacions de
supèrbia e de presumpció de si mateix
e de menyspreu dels altres. Aprés,
l'inclina a cogitacions carnals e immundes,
que l'àngel avorreix sobiranament,
o a cogitacions de blasfèmia en Déu.

Ed. 1497, cap. 3, fol.37r (PG, 833, cap. 17)

Quando diabolus vult mentem contaminare
in memoriam fornicacionis, prius in
amorem vane glorie probat mentem
ipsorum et inicum huius cogitacionis
esse vicium non putatur, ita enim consuevit
facere custodientibus mentem suam
in quibus non potest seminare cogitaciones
iniquas. Et postquam eduxerit eos
admiracione sua et ceperint cum cogitacione
pristina disputare et elongauerit eos inde,
stanti occurrit eis memoria fornicacionis,
et subuertit mentem in rebus luxurie.

Isaac de Nínive fou molt apreciat a l'Occident medieval. És probable que el mateix Eiximenis o també Arnau de Vilanova el citin en alguna altra obra, com també que altres autors catalans se n'hagin servit o inspirat. De tota manera, aquesta obra d'Isaac es difongué per les nostres terres i havia de servir sens dubte de font de doctrina espiritual. És el cas de la traducció castellana de Ber-

nat Boil, per a ús i profit dels ermitans de Montserrat, escrita a Sant Cugat del Vallès entre 1480 i 1484 i impresa a Saragossa en 1489. Per Montserrat circulava també el text llatí d'Isaac, que fou imprès a Barcelona en 1497, sota els auspicis de l'abat Cisneros (llavors encara prior), el qual en rebé certament la influència.¹³ Sobre això hi ha precisament un punt curiós que ens porta novament a Eiximenis. Cisneros, en el capítol 25 de la seva cèlebre obra *Exercitatorio de la vida espiritual*, cita un text que ell diu de sant Efrem: «El sancto abbad Efrén, en su “Tractado de contemplación”...»; i, al final: «Y por estas razones amonesta el dicho sancto padre a todo religioso...».¹⁴ Aquest text, que no sembla d'Efrem, havia estat atribuït, sense demostració, a Isaac de Nínive.¹⁵ En realitat, Cisneros el pren tot sencer d'Eiximenis, amb l'atribució a sant Efrem inclosa.

Sebastià JANERAS
 Bailèn 161, s/a 1a
 08037 BARCELONA
 E-mail: sjaneras@gmail.com

Summary

One of the writings of Isaac of Nineveh (VII cent.), translated from Syriac to Greek and from Greek to Latin and then to various Latin languages, was widely disseminated in the mediaeval west, including Catalunya. In addition to the Latin manuscripts and Catalan translation, it was also known from the spiritual authors. While Arnau de Vilanova quotes it literally in Latin, Francesc Eiximenis also draws on it and cites it more freely in at least 12 passages of the *Libre de les dones* and once in his work *Àngels e demonis*.

13. No se n'han trobat citacions explícites, però els fets concurrents de la traducció de Boil i de l'edició llatina, més altres de fets anteriorment (cf. JANERAS, «La diffusion», 259-260) fan pensar en una influència isaaquiana en l'espiritualitat montserratina.

14. Edició de C. BARAUT, *García Jiménez de Cisneros, Obras completas*, vol. 2 (Scripta et Documenta 16), Montserrat 1965, 228-231.

15. M. DEL ÁLAMO, «Cisneros (Garcis ou Garcias de)», *Dictionnaire de Spiritualité* 2 (1945) 915.